

**MOEILIJK LERENDE JONGEREN
OVER SEKS EN GRENZEN**

MOEILIJK LERENDE JONGEREN OVER SEKS EN GRENZEN

Dit onderzoek is gefinancierd door ZonMw en onderdeel van de campagne seksuele gezondheid.

Utrecht, december 2011

Auteurs: Marianne Cense, Robert van de Walle en Lieke van Dijk

Projectnummer: NL1407SE

© 2011 Rutgers WPF
www.rutgerswpf.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1 Inleiding	5
2 Onderzoeksdesign	7
2.1 Doelstellingen	7
2.2 Onderzoeksvragen en kernbegrippen	7
2.3 Onderzoeksgroep	7
2.4 Onderzoeksmethode en uitvoering	8
3 Resultaten	11
3.1 Seksuele ervaring, kennis en attitudes	11
3.2 Ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag	11
3.3 Kwetsbaarheid en beschermende factoren	12
3.4 Interviewen van de doelgroep	13
3.5 Opvattingen van jongeren over grenzen	13
3.6 Aansluiting van de campagne interventies bij de doelgroep moeilijk lerende jongeren	14
4 Conclusie	17
Literatuur	19
Bijlage: Lessen seksuele weerbaarheid	21

Voorwoord

In 2010 is de landelijke Campagne 'Maak seks lekker duidelijk' van start gegaan. Het campagneteam wilde weten in hoeverre de campagneonderdelen ook voor moeilijk lerende jongeren geschikt zijn. Daarom is besloten om in 2011 aanvullend onderzoek onder moeilijk lerende jongeren uit te voeren. Dit rapport bevat de resultaten.

Ik wil praktijkschool POUWER in Utrecht bedanken voor de gelegenheid om op hun school lessen uit te voeren. In het bijzonder wil ik de docenten Mahendri Savarimuthu en Rob Huis danken voor hun inzet en openheid. Gaby Coolen van MEE Nederland, Karin van der Heuvel van MEE Utrecht, Gooi & Vecht en Marijke Lammers van MOVISIE hebben ons als adviseur goed op weg geholpen.

Marianne Cense, projectleider, Rutgers WPF

Samenvatting

Moeilijk lerende jongeren vormen een risicogroep voor seksueel grensoverschrijdend gedrag, zowel voor dader- als voor slachtofferschap. Uit de wetenschappelijke literatuur komen een aantal risicofactoren naar voren; waaronder een laag zelfbeeld, moeite met complexe sociale vaardigheden en beperktere impulscontrole. Het risico op grensoverschrijdend gedrag in deze groep maakt preventieactiviteiten zeer belangrijk. De kenmerken van deze specifieke doelgroep vragen echter zeer waarschijnlijk om een andere strategie en om andere interventies dan wat er voor normaalbegaafde jongeren ontwikkeld is.

Onderzoeksopzet

Door middel van een casestudy op een praktijkschool is onderzocht welke opvattingen moeilijk lerende jongeren hebben over grenzen, welke situaties ze meemaken en of en hoe ze via een preventiecampagne en de daarbij horende interventies bereikt kunnen worden. Als voorbereiding is door de onderzoekers een lessenserie van drie lessen gemaakt. Hierbij werd gebruik gemaakt van de handleiding “Je lijf, je lief” van MOVISIE (2010) en de campagnematerialen. Deze lessen zijn gegeven in twee klassen, met leerlingen van gemiddeld 15 jaar oud. Hun vaste docent gaf de les en de onderzoekers observeerden.

Resultaten

Moeilijk lerende jongeren blijken minder kennis over seksualiteit te hebben dan normaal lerende jongeren. Ook blijken de meesten een meer afwijzende attitude te hebben tegenover seksualiteit. De helft van de onderzochte groep vindt zoenen al te ver gaan. Tegelijkertijd blijken sommige wel degelijk seksuele ervaring te hebben, maar dit wellicht niet als ‘seks’ te zien. Het noemen van ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag kwam lastig van de grond, in beide groepen leerlingen. Dit kan zowel met ontbreken van deze ervaring te maken hebben als met beperkte cognitieve vermogens (begrijpen van de vraag, concentratie, koppelen van herinnering aan vraag) of onveiligheid in de groep.

De campagne interventies blijken herkenbare situaties te bevatten voor de doelgroep en in toon en thema goed aan te sluiten. De e-learning game Can You Fix It? werd met veel aandacht gespeeld. De jongeren wilden alle filmpjes zien en konden met enige hulp ook goed verwoorden waar ze over gingen. De landing van de boodschap vraagt wel begeleiding van de docent. Ook de vertaling naar hun eigen leven vraagt stimulans en input van de docent.

Conclusie

De doelgroep moeilijk lerende jongeren heeft een aantal kenmerken waardoor er op twee vlakken aanpassingen nodig zijn, in de strategie om hun seksuele weerbaarheid te vergroten. Ten eerste moeten de doelen van de interventies op een ander startniveau beginnen. Het uiteindelijk doel is voor deze groep jongeren hetzelfde als voor andere jongeren. Het gaat erom dat jongeren competenties ontwikkelen om seksueel weerbaar te zijn, dat wil zeggen dat ze hun wensen en grenzen aan kunnen en durven geven. Er moeten echter eerst een aantal tussenstappen gezet worden: vergroten van hun kennis over seksualiteit, bewustwording van eigen grenzen, inzicht in communicatie en achterliggende bedoelingen van anderen en het aanleren van sociale en communicatieve vaardigheden.

Ten tweede hebben moeilijk lerende jongeren begeleiding nodig om de boodschappen van de interventies goed te doorgronden. Dit betekent voor de preventiestrategie dat er voor deze doelgroep niet kan worden volstaan met interventies uit de huidige campagne ‘Maak seks lekker duidelijk’. Een campagne via sociale media, waarin jongeren geheel zelfstandig participeren, is niet geschikt voor deze doelgroep.

Samengevat zijn er voor de doelgroep moeilijk lerende jongeren aanvullende interventies nodig, gericht op bewustwording en kennis en er moet begeleiding bij de interventies geboden worden. Aansluiting bij of inbedding in al bestaande lesmaterialen voor seksuele vorming zou een goede strategie zijn.

1 Inleiding

In 2010 is de landelijke Campagne ‘Maak seks lekker duidelijk’ van start gegaan. De campagne is ontwikkeld door Soa Aids Nederland en Rutgers WPF, in opdracht van het Ministeries van VWS en OC&W. Het doel van de campagne is om seksueel grensoverschrijdend gedrag en ongeplande ongewenste zwangerschappen onder jongeren te voorkomen en te verminderen. Voor de campagne zijn diverse onderzoeken gedaan om de diverse doelgroepen in kaart te brengen (de Graaf 2010, Cense en van Dijk 2010). In 2010 waren laagopgeleide, heteroseksuele jongeren de doelgroep van de campagne. In 2011 is de doelgroep uitgebreid met homo- en biseksuele jongeren (Cense en van Dijk 2011). Om te onderzoeken in hoeverre de campagne ook voor bij moeilijk lerende jongeren aansluit of onder welke condities dit mogelijk zou kunnen worden, is deze casestudy verricht.

Professionals uit het veld signaleren dat moeilijk lerende jongeren kwetsbaar zijn voor allerlei vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag, bijvoorbeeld uitbuiting door loverboys. Er zijn aanwijzingen dat moeilijk lerende jongeren meer risico lopen op zowel het meemaken als het plegen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Hiervoor zijn een aantal risicofactoren aan te wijzen (bijv. laag zelfbeeld, moeite met complexe sociale vaardigheden, beperktere impulscontrole). Specifieke cijfers over hoe vaak seksueel grensoverschrijdend gedrag voorkomt onder moeilijk lerende jongeren zijn er niet. Uit onderzoeken onder Nederlandse jongeren in het algemeen weten we dat 18% van de meisjes en 4% van de jongens tussen 12 en 25 jaar wel eens gedwongen is om iets te doen of toe te staan op seksueel gebied (de Graaf, 2005). 12% Van de jongens en 35% van de meisjes die profielsites bezoeken geven aan dat ze op internet iets vervelends hebben meegemaakt op seksueel gebied (de Graaf, 2006). Daarnaast laten cijfers van recent grootschalig onderzoek onder volwassenen zien dat mensen met een beperking meer risico lopen op seksueel geweld dan mensen zonder beperking (Van Berlo et al., 2011). Van de volwassen vrouwen met een verstandelijke beperking geeft 61% aan wel eens seksueel geweld te hebben meegemaakt; bij mannen is dit 23% (Van Berlo et al., 2011). Bij een aanzienlijk deel gaat het om ervaringen uit hun jeugd (Van Berlo et al., 2011). Opvallend daarbij is dat de ernst van de verstandelijke beperking niet lijkt uit te maken: mensen die moeilijk lerend/zwakbegaafd zijn lopen evenveel risico als mensen met een ernstige verstandelijke beperking (Van Berlo et al., 2011).

2 Onderzoeksdesign

2.1 Doelstellingen

De doelstellingen van dit onderzoek zijn:

1. Inzicht krijgen in de grenzen van het toelaatbare op seksueel gebied voor deze jongeren;
2. Inzicht krijgen in de mogelijkheden die er zijn om met de campagne moeilijk lerende jongeren te bereiken en in de strategie die daarvoor nodig is.

2.2 Onderzoeksvragen en kernbegrippen

Onderzoeksvragen:

1. Wat is er al bekend over de seksuele levensloop, kennis en attitudes van moeilijk lerende jongeren?
2. Welke seksueel grensoverschrijdende situaties maken zij mee? Verschillen zij hierin van 'normaal lerende' jongeren, zo ja waarin?
3. Wat zijn de beschermende en belemmerende factoren voor het meemaken van seksueel grensoverschrijdend gedrag bij deze jongeren? Wat maakt moeilijk lerende jongeren kwetsbaar of juist weerbaar voor seksueel grensoverschrijdend gedrag?
4. Wat zijn de beste methoden en technieken om deze groep jongeren te interviewen (randvoorwaarden / (on)mogelijkheden)?
5. Wanneer is er naar de mening van de jongeren sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag?
6. Hoe moet de campagne eruit zien om voor deze jongeren interessant, begrijpelijk en effectief te zijn?

Kernbegrippen

Seksueel grensoverschrijdend gedrag

Een belangrijk concept in dit onderzoek is seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dat wil zeggen: seksueel gedrag dat over de subjectieve grens van één van de betrokkenen gaat. Daarbij kan het gaan om situaties waarbij een partner die geen seks wil wordt overgehaald, beïnvloed, gemanipuleerd, gehanteerd of gedwongen (Kuyper, 2010). De invulling die jongeren aan seksueel grensoverschrijdend gedrag geven, is één van de onderzoeksvragen van dit onderzoek. Wanneer is seksueel gedrag in de ogen van de jongere goed of nog acceptabel en wanneer gaat het over de grens?

Moeilijk lerend

In dit onderzoek richten we ons op jongeren die moeilijk lerend/zwakbegaafd zijn. Een van de maatgevende criteria voor het vaststellen van een verstandelijke beperking is de IQ score. Iemand die moeilijk lerend of zwakbegaafd is heeft een IQ score tussen de 70 en 85/89. Licht verstandelijk beperkten hebben een IQ score tussen de 50 en 70. Strikt genomen hebben moeilijk lerende/zwakbegaafde jongeren dus geen (lichte) verstandelijke beperking. Echter, in onderzoek en in het werkveld worden deze jongeren wel vaak samengenomen en aangeduid met de term 'licht verstandelijk gehandicapt' (LVG) of 'licht verstandelijk beperkt' (LVB). Verschillende onderzoeken richten zich op verschillende onderzoeksgroepen en hanteren verschillende definities voor seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dit maakt dat specifieke informatie over de doelgroep moeilijk lerende jongeren amper voorhanden is.

2.3 Onderzoeksgroep

MEE Nederland heeft deskundigheid ingebracht om een afbakening te kunnen maken van de onderzoeksgroep. In dit onderzoek is niet het IQ het criterium voor in- of uitsluiting van de doelgroep, maar deelname aan het praktijkonderwijs, omdat IQ niet doorslaggevend is in het gedrag

van jongeren. Het praktijkonderwijs is een setting waar de doelgroep moeilijk lerende jongeren te vinden is en waarvan bekend is dat er problemen met seksueel grensoverschrijdend gedrag gesignaleerd worden. Net als bij normaal lerende jongeren is het belangrijk om voldoende diversiteit in de groep op te nemen in sekse en culturele achtergrond, gezien de verschillende belevingen van meiden en jongens en de invloed van de sociaal culturele omgeving waarin de jongere opgroeit. Qua leeftijd houden we de groep aan waar de campagne zich vooral op richt: 12-18 jaar, met het accent op 14-16 jaar. Er zijn grote verschillen in de leeftijd waarop jongeren in deze doelgroep seksueel actief worden, maar dat geldt ook voor “normaal lerende” jongeren.

2.4 Onderzoeksmethode en uitvoering

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is gekozen voor drie verschillende dataverzamelmethode. Door een literatuurstudie zijn antwoorden verkregen op de eerste vier onderzoeksvragen. Om de laatste drie onderzoeksvragen te beantwoorden is gekozen voor een case studie met observaties en individuele interviews op één praktijkschool. Naast inhoudelijke argumenten speelde daarbij ook de beperkte onderzoekstijd een rol. De opzet van de case studie was om gedurende een projectweek diverse lessen te geven, in diverse klassen, over grenzen op seksueel en relationeel gebied, waarbij ook de materialen van de campagne zouden worden gebruikt. De onderzoekers waren aanwezig in de les om te observeren en om een aantal leerlingen na afloop van een les individueel te interviewen. Op deze manier kon het onderwerp goed bij de jongeren worden geïntroduceerd, kon geobserveerd worden wat zij van de campagnematerialen vonden en hadden jongeren al kennisgemaakt met de onderzoekers voordat zij eventueel geïnterviewd zouden worden. Ook was zo de nazorg geregeld, omdat leerlingen achteraf altijd bij hun docent terecht zouden kunnen.

Via MEE kwamen de onderzoekers in contact met POUWER, een praktijkschool in Utrecht met leerlingen van verschillende culturele achtergronden. Deze school wilde graag meewerken. De school had de voorkeur dat de lessen door docenten zouden worden uitgevoerd en niet door de onderzoekers. Het bleek niet haalbaar om de lessen als projectweek aan te bieden. Er werd afgesproken om een les per week te doen. Op basis van de mogelijkheden van de school kwamen we uiteindelijk tot de volgende onderzoeksopzet.

De onderzoekers hebben als voorbereiding een lessenserie van drie lessen gemaakt (zie bijlage). Hierbij werd gebruik gemaakt van de handleiding “Je lijf, je lief” van MOVISIE (2010) en de campagnematerialen. Les 1 ging over wat grenzen zijn als het gaat om seksualiteit en relaties; leerlingen gaven voor een aantal stellingen aan waar hun grenzen lagen, maakten met de kraskaarten van de campagne hun eigen handleiding, en maakten een top-3 van hun belangrijkste normen. In les 2 werden filmpjes uit Can You Fix It getoond, geoefend met ingrijpen en nabesproken. In les 3 kozen leerlingen in groepjes een situatie uit hun eigen leven uit waarbij een grens werd overschreden, en schreef iedere leerling op hoe ze hier het beste mee om konden gaan; ook maakte ieder leerling een lijstje van de vijf belangrijkste dingen die ze tijdens de lessen geleerd hadden.

Twee klassen (en voor elke klas hun vaste docent) deden mee aan het onderzoek. De leerlingen waren gemiddeld 15 jaar oud. In de ene klas zaten ongeveer 10 leerlingen, in de andere ongeveer 6. Het precieze aantal wisselde per les; leerlingen konden namelijk ook een praktijkles volgen in plaats van deze AVO-lessen (algemeen vormend onderwijs). Ongeveer de helft van de leerlingen in beide klassen was van Marokkaanse afkomst; verder waren de leerlingen van Nederlandse, Turkse, Surinaamse of Antilliaanse afkomst. In één klas zijn de drie lessen in drie achtereenvolgende weken uitgevoerd. Bij de andere klas zat er, door omstandigheden, een maand tussen les 1 en les 2/3 (die op dezelfde dag werden uitgevoerd). Alleen bij les 2 van deze laatste klas was geen onderzoeker aanwezig om te observeren, verder zijn alle lessen van beide docenten geobserveerd.

Tijdens de uitvoering hebben beide onderzoekers ervoor gekozen geen individuele interviews af te nemen met leerlingen, zoals aanvankelijk wel gepland was. Leerlingen kwamen niet met

persoonlijke voorbeelden van situaties die zij zelf wel eens hadden meegemaakt, waardoor niet goed in te schatten was wie er ervaringen had met grensoverschrijdend gedrag en daar over zou willen doorpraten. Leerlingen vonden het vaak moeilijk om open of serieus over het onderwerp te praten en vormden vaak “groepjes” met andere leerlingen. Leerlingen letten erg op elkaar en reageerden soms negatief als iemand een afwijkend standpunt innam. Wij hadden daarom de indruk dat de leerlingen het niet prettig zouden vinden om door een onderzoeker individueel benaderd en apart genomen te worden voor een interview. Ook waren leerlingen aan het eind van de les vaak moe en uitgekeken op de les, waardoor ze niet goed te benaderen waren voor een interview.

Na afloop van de drie lessen is met de docenten geëvalueerd over het verloop van de lessen, de aansluiting bij de leerlingen en de leereffecten. Ook hebben de onderzoekers hun observaties en conclusies voorgelegd, ter toetsing. De ervaring van de docenten met moeilijk lerende jongeren gaf waardevolle input voor de conclusies.

3 Resultaten

3.1 Seksuele ervaring, kennis en attitudes

Uit onderzoek van Coren (2003) blijkt dat 24% van de 16-jarige jongens met een verstandelijke beperking seksuele ervaring heeft en 9% van de 16-jarige meiden met een verstandelijke beperking. Dit is dus minder dan normaal begaafde jongeren (De Graaf 2005). De onderzoeksgroep van Coren bevatte echter ook jongeren met een zwaardere verstandelijke beperking. De uitkomsten van Kindt (2006) laten geen verschillen zien op het gebied van seksuele ervaringen tussen normaal begaafde en licht verstandelijk beperkte jongeren. Uit het onderzoek van Meert (2008) in België onder jongeren tussen 16 en 19 blijkt dat jongeren met een licht verstandelijke beperking, net als normaal begaafde jongeren, verschillende relaties achter de rug hebben of momenteel een relatie hebben. De meeste jongeren hebben seksuele ervaring en worden rond hun 15^e of 16^e ontmaagd, wat overeenkomt met de Nederlandse situatie voor normaal begaafde jongeren (De Graaf 2005).

Kennis

Volgens Kindt (2006) hebben licht verstandelijk beperkte jongeren minder kennis over seksualiteit dan jongeren zonder verstandelijke beperking. Dit kan verklaard worden door hun cognitieve vermogens. Licht verstandelijk beperkte jongeren kunnen minder goed informatie onthouden en generaliseren. Daarnaast ontvangen ze ook minder informatie. Ook het onderzoek van Coren (2003) bevestigt dat jongeren met een verstandelijke beperking minder kennis over vruchtbaarheid en anticonceptie hebben dan de jongeren zonder verstandelijke beperking.

Attitudes

Uit bovenstaande onderzoek van Kindt (2006) komt naar voren dat licht verstandelijk beperkte jongeren een minder accepterende attitude ten opzichte van seksualiteit hebben dan normaal begaafde jongeren. Deze minder accepterende houding zou kunnen komen doordat de omgeving van deze jongeren hen een minder accepterende houding ten opzichte van seksualiteit aanleert. Waarschijnlijk heeft de omgeving op licht verstandelijk beperkte jongeren meer invloed dan op normaal begaafde jongeren, doordat zij zich minder een eigen oordeel kunnen vormen. Ook de beschermende, controlerende omgeving (in een instelling) zorgt ervoor dat deze jongeren minder ervaringen op kunnen doen.

Informatiebronnen en voorlichting

Uit het onderzoek van Kindt (2006) blijkt dat licht verstandelijk beperkte jongens vaker rapporteren informatie over seks van school te krijgen dan normaal begaafde jongens en minder van tv, tijdschriften of vrienden. Informatie die is opgedaan vanuit concrete ervaringen wordt het best beoordeeld door licht verstandelijk beperkte jongeren. Ervangersgericht leren sluit beter aan bij hun manier van leren, omdat informatie moeilijk gegeneraliseerd kan worden vanuit abstracte situaties, begrippen of voorbeelden. Uit Amerikaans onderzoek van Coren (2003) blijkt dat jongeren met een lichte en matige verstandelijke beperking minder vaak rapporteren dat zij op school en thuis zijn voorgelicht (over zwangerschap, seks, anticonceptie en soa) dan normaal begaafde jongeren. De jongeren met een verstandelijke beperking hadden minder kennis over vruchtbaarheid en anticonceptie dan de jongeren zonder verstandelijke beperking.

3.2 Ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag

In Nederland heeft 18% van de meisjes en 4% van de jongens tussen 12 en 25 jaar ervaring met seksuele dwang. Het risico op seksuele dwang neemt vooral bij meisjes sterk toe vanaf hun 15e, wanneer zij in een levensfase komen waarin veel geëxperimenteerd wordt met seksualiteit en relaties. Op hun 24e heeft bijna één op de vier jonge vrouwen 'seksuele dwang' ervaren (De Graaf et al., 2005). Van de Nederlandse vrouwen en mannen tussen de 15 en 70 jaar geeft een derde van de vrouwelijke respondenten aan ooit seksueel geweld te hebben meegemaakt en een op de twintig mannen geeft aan ooit slachtoffer te zijn geweest van seksueel geweld (Bakker et al., 2009). Uit het onderzoek 'Seks onder je 25^e' komt verder naar voren dat laag opgeleide jongeren vaker ervaring

hebben met overhalen en dwang dan hoogopgeleide jongeren. Van de 12- tot 25-jarigen zegt 21% van de laag opgeleide meisjes en 13% van de hoogopgeleide meisjes wel eens tot seks te zijn gedwongen. Bij de jongens is dit respectievelijk 5 en 2%. Laag opgeleide jongens geven ook vaker aan dat ze wel eens iemand gedwongen hebben (5%) dan hoog opgeleide jongens (3%) (De Graaf et al., 2005). Ook het onderzoek van Schakenraad & Janssens (2008) geeft aan dat laag opgeleide jongeren, met name meisjes, een risicogroep zijn voor het slachtoffer worden van seksueel geweld.

Storms, Van Oosten & Van Berlo (2010) concluderen dat het door grote verschillen in onderzoeksopzet lastig is om duidelijke uitspraken te doen over de prevalentie en incidentie van seksueel geweld bij mensen met een beperking. Bij onderzoek onder adolescenten met een verstandelijke beperking worden prevalentiecijfers genoemd die uiteenlopen van ruim minder dan 31% (maar onduidelijk hoeveel minder) tot 65%. Het hoogste prevalentiecijfer wordt gevonden onder jongeren met een verstandelijke beperking in een residentiële instelling (Spanjaard, 2000; geciteerd in Storms, Oosten & van Berlo, 2010).

Van den Berg & Brand (2008) onderzochten de prevalentie van zwakbegaafde en licht verstandelijk gehandicapte plegers van seksueel grensoverschrijdend gedrag binnen het justitiële systeem. Uit de resultaten blijkt dat de groep plegers van een seksueel delict gemiddeld een lagere intelligentie heeft dan de groep plegers van een ander delict.

3.3 Kwetsbaarheid en beschermende factoren

Van Denderen (2001) beschrijft de factoren die het risico slachtoffer te worden van seksueel misbruik bij moeilijk lerende kinderen vergroot: laag zelfbeeld, laat voorgelicht worden door hun ouders, een minder goed toekomstperspectief (relatie geeft status), minder toezicht ouders op vervoer en school (scholen zijn vaak ver van huis) en ouders voelen zich vaak veiliger bij een moeilijk lerend kind, omdat deze kinderen moeite hebben om een geloofwaardig verhaal te doen. Volgens Spanjaard (1993) hebben moeilijk lerende jongeren problemen met het leren van complexe sociale vaardigheden. Bij seksueel toenaderingsgedrag en het voorkomen van seksueel geweld spelen nu juist complexe sociale vaardigheden een rol, zoals contact maken, het herkennen en rekening houden met grenzen van jezelf en een ander, omgaan met afwijzing en 'nee' zeggen.

Bruinsma (1996) en Heestermans (1999) (geciteerd in Lammers et al., 2005, p.9) benoemen verschillende risicofactoren om pleger te worden: een beperkte cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling, zich minder kunnen inleven in een ander, een minder ontwikkelde gewetensfunctie (misschien wel weten dat 'iets niet mag', maar geen idee hebben waarom), een beperktere impulscontrole, een negatief zelfbeeld waardoor men situaties zoekt waarin men zich veiliger voelt (bijvoorbeeld bij kinderen of 'zwakkere' verstandelijk gehandicapten), slachtoffer zijn (geweest) van seksueel misbruik of grensoverschrijdend seksueel gedrag en dit gedrag als 'normaal' gaan leren zien.

De belangrijkste risicofactoren voor moeilijk lerende jongeren die uit de literatuur naar voren komen:

1. Moeilijk kunnen leren door een laag IQ.
2. Negatieve houding / gevoelens ten opzichte van eigen ik.
3. Slechte impulscontrole.
4. Bij jongens: negatieve opvattingen over en houding ten opzichte van meisjes.
5. Gebrek aan sociale en communicatieve vaardigheden; geringe seksuele interactiecompetentie.
6. Negatieve invloed van de peergroup.
7. Verstoorde, moeizame relatie tot seksualiteit.

Beschermende factoren

In de literatuur komen interactiecompetentie en sociale integratie naar voren als factoren die het risico op seksueel geweld verkleinen. Daarnaast komen een aantal persoonlijkheidskenmerken naar voren die beschermend kunnen zijn: hoge zelfwaardering, een hoog IQ en veerkracht. Veerkracht

betekent de mogelijkheid om met stress en moeilijke levensomstandigheden om te gaan op een wijze waarop de ontwikkeling van zelfvertrouwen en sociale competentie bevorderd wordt (Rutter; geciteerd in De Belie & Van Hove, 2003). Iemand die zich de moeite waard vindt zal minder vlug seksueel misbruik toelaten, vlugger melden en beter in staat zijn om moeilijke ervaringen te verwerken en een plaats te geven.

De belangrijkste beschermende factoren uit de literatuur:

1. Acceptatie van de eigen beperking.
2. Ik-sterkte, zelfwaardering.
3. Eigen wensen en gevoelens kunnen herkennen en benoemen.
4. Kunnen reflecteren over situaties / gebeurtenissen.
5. Voor jongens: impulsregulatie.
6. Sociale integratie.

3.4 Interviewen van de doelgroep

Perry (in Emerson, Hatton, Thompson & Parmenter, 2004) noemt een aantal aspecten waar rekening mee moet worden gehouden bij het interviewen van mensen met een verstandelijke beperking. Voordat het interview afgenomen wordt moeten (potentiele) respondenten ingelicht worden over de doelen van het onderzoek, wat er van hen gevraagd zal worden, welke impact deelname kan hebben op henzelf of anderen en welke impact niet deelnemen kan hebben. Daarnaast moet duidelijk gemaakt worden dat niet deelnemen geen negatieve consequenties zal hebben. Respondenten mogen te allen tijde stoppen met het interview, zonder opgave van redenen en het wordt voldoende tijd gegund om (samen met anderen) te overdenken of ze willen deelnemen.

Deze informatie moet op een simpele en heldere wijze worden uitgelegd. De informatie kan (ook) schriftelijk aan de respondent worden voorgelegd. Respondenten moeten de kans krijgen om vragen te stellen aan de interviewer. De interviewer dient bovendien te checken of de informatie begrepen is. De respondent moet schriftelijk consent geven en als hij/zij daartoe niet in staat is moet diegene mondelinge toestemming geven (dan dient er een verzorger/begeleider aanwezig te zijn om de schriftelijke toestemming te verlenen).

Er dient benadrukt te worden dat alle verzamelde informatie vertrouwelijk zullen worden behandeld en dat anonimiteit gewaarborgd is. In uitzonderlijke omstandigheden mag hiervan worden afgeweken, dit dient je ook te benoemen (bijvoorbeeld bij actueel misbruik).

Ook over de omgang met angst of stress ten gevolge van het interview dient te worden nagedacht. Het kan voldoende zijn om tijdens het interview over te gaan op een ander, neutraal of leuk onderwerp. Maar ook nazorg moet van tevoren voorzien zijn en aangekaart worden indien de respondent na het interview nog steeds negatieve emoties ervaart.

3.5 Opvattingen van jongeren over grenzen

Op drie manieren zijn de opvattingen van de jongeren over grenzen gepolst: via een stellingenspel, de kraskaarten en een eigen top 3 maken van gouden regels. Ook is tijdens de laatste les aan de leerlingen gevraagd in placemats met eigen situaties te komen, om een indruk te krijgen van wat ze nu zelf aan situaties tegenkomen. In de ene klas liepen deze werkvormen heel goed, in de andere klas minder, door gebrek aan concentratie en groepsdruk om je te conformeren aan de anderen.

Wat opvalt, is een groot verschil tussen moslima's en de andere meiden. De moslima's in deze twee klassen verkondigden heel nadrukkelijk de mening dat seks voor het huwelijk niet kan en mag. Bij het woord 'seks' gingen in feite de luiken dicht. Ook zoenen en verkering gaan al te ver. Het kan zijn dat ze dit echt vinden, maar het kan ook vanuit sociale druk komen. Bij de nabespreking met de docenten geeft een van hen aan dat dit niet in alle klassen zo ligt. Er zijn ook zeker groepen met moslima's op school die minder taboe hebben rondom seks en praten over seks in de klas.

Conservatieve opvattingen

De jongeren geven een opvallend terughoudend beeld van hun seksuele leven. De helft van de groep vindt zoenen al te ver gaan. Voor de leeftijdsgroep van 15-jarigen is dit niet typerend. Het kan te maken hebben met de onveiligheid in de groep en met de culturele achtergronden van de jongeren. Voor bijna alle jongeren ging schuren op de dansvloer te ver, want ‘je moet netjes blijven’, ‘dit gaat te ver’, maar ook een Marokkaanse jongen die zei: ‘dit doe je niet op de dansvloer, maar om de hoek’. Over daten via internet zijn de meningen heel divers. Meisjes zijn voorzichtiger dan jongens. Seks zonder verliefd te zijn, geeft ook een gevarieerd beeld. En seks na een jaar verkering kan niet of kan alleen als dat meisje je vrouw wordt of als je verloofd bent.

Eigen normen

In de klas waar de oefening goed liep, zijn drie subgroepen aan de slag gegaan met hun eigen top drie.

Autochtone meiden:

1. Niets doen wat iemand niet wil
2. Toestemming vragen voor je verder gaat
3. Pas seks als je iemand goed kent.

Moslimes:

1. Geen seks voor het huwelijk
2. Niet webcam
3. Relatie pas boven de 16

Jongens (gemengde groep):

1. Geen webcam
2. Geen seks
3. Geen kinderporno

Situaties

Het noemen van situaties van seksueel grensoverschrijdend gedrag komt lastig van de grond, in beide groepen. Leerlingen komen met situaties uit Can You Fix It en pas nadat de docent ze bijgestuurd heeft, met situaties zoals een baas op je stageplek die je lastig valt of een vriendje dat verder wil dan jij. Het blijft onduidelijk of ze dit nu zelf hebben meegemaakt of dat ze hier weleens over gehoord hebben van iemand anders.

3.6 Aansluiting van de campagne interventies bij de doelgroep moeilijk lerende jongeren

Uit interviews met deskundigen en observaties van de leerlingen komen een aantal kenmerken van de doelgroep naar voren die van belang zijn als het gaat om de inzetbaarheid van de campagne interventies.

Korte concentratieboog

Gemiddeld duurde elke les één uur, waarbij aan het einde van het uur duidelijk was dat de aandacht en interesse weg was. Bij Can You Fix It was, nadat een filmpje bijvoorbeeld eenmaal getoond was vanuit het jongensperspectief, er geen aandacht meer om hetzelfde filmpje vanuit het perspectief van het meisje te bekijken. Dat filmpje hadden ze al gezien, ze waren nieuwsgierig naar de andere filmpjes.

Groepsdruk versus durven uiten

Groepsdruk speelt een grote rol en leerlingen die een afwijkende mening uiten worden soms “teruggefloten” door de groep. Toen in een klas bij de stelling “meisjes die jongens uitdagen en toch niks willen” één meisje bij “ja” (dat mag) ging staan, riepen de andere meiden dat ze net als zij op “nee” moest gaan staan. Er is veel onrust in de groep, en leerlingen raken vaak afgeleid, omdat een andere leerling hen plaagt of uitdaagt. Toch durven leerlingen soms andere meningen of ervaringen te uiten, zonder dat het een heftige reactie oproept. Zo ontstaat er in één klas een discussie over het sturen van foto's van jezelf via internet: een meisje zegt dat je dat nooit moet doen, een ander zegt dat het normaal is als je iemand kent, en gezamenlijk komen ze tot de

conclusie dat je in ieder geval nooit naaktfoto's moet sturen. Een Turks meisje vertelt dat ze het nooit tegen haar ouders zou zeggen als een jongen ongevraagd aan haar zat, omdat ze zich zou schamen. Een Surinaams meisje reageert dat zij het juist wel tegen haar moeder zou zeggen. Ook ontstaat er op een gegeven moment een discussie onder de meiden over wie er al getongzoend heeft, waarbij sommige meiden aangeven het wel en andere het niet gedaan te hebben.

Weerstand tegen 'seks'

Onder moslims en moslima's kan er een grote weerstand bestaan om het in de groep over seks te hebben. Je hoort geen seks te hebben voor het huwelijk, dus moet elke roddel of suggestie vermeden worden. Maar dit wil natuurlijk niet zeggen dat ze er niet aan doen. Alleen mag het niet als zodanig benoemd worden. Illustratief hierbij was dat in een groep de moslima's op het woord 'seks' telkens heel afwerend reageerden, maar een van hen op het eind van de les wel openlijk vroeg 'als je gepijpt hebt, wat gebeurt er dan als je het doorslikt?'.

Moeite met abstractie en vertaling naar eigen leven

In één klas hadden de leerlingen moeite met het maken van een top 3 van eigen normen die zij belangrijk vonden naar aanleiding van de kraskaarten; ze antwoorden met vragen zoals "hoe moet je sexen" of "wil je later trouwen" in plaats van hun eigen opvattingen. Ook zagen we soms dat de leerlingen geen verband legden tussen het materiaal en hun eigen leven. Ter illustratie:

De leerlingen kijken naar 'Slet' in Can You Fix It. Bij nabespreking zeggen de meiden dat het niet zo gaat bij meiden onderling. 'Nadia (personage in de film) doet stom', zegt een Surinaams meisje. 'Dat mag ze toch zelf weten, of ze wil zoenen'. Een Nederlands meisje geeft haar gelijk. 'Maar ze wil haar vriendin beschermen', stelt een moslima daarop. Er ontstaat onrust. 'Het is toch ook een hoer', zegt een andere moslima. Dan valt het stil, de meiden kijken elkaar vijandig aan. Het lijkt alsof de clash van de film zich herhaalt. Ze zien niet dat ze precies hetzelfde doen. De docent zegt 'er zijn dus verschillende opvattingen tussen deze meiden'. Ze knikken.

Evaluatie van de aansluiting van de E-learning game Can You Fix It

Can You Fix It slaat in beide klassen aan: de leerlingen vinden de filmpjes leuk en interessant. Iedereen kijkt geboeid, naar elk filmpje. Ook al is het geluid erg zacht en mist het beeld de rode kleur, daarover geen kik. Aan de hand van een aantal films beschrijven we hoe de reacties waren:

Dirty dancing. De leerlingen kiezen ervoor vanuit de jongen het filmpje te zien. Ze kunnen naderhand goed vertellen waar het over gaat. Als de docent doorvraagt waar ze dan aan zien dat hij denkt dat ze meer wil, komen allerlei suggesties; omdat ze naar hem kijkt; omdat ze zijn drankje accepteert; omdat ze zo danst. De docent pakt het op en vraagt of dat dat niet goed is. Meiden reageren, natuurlijk mag zij dansen, daar kom je toch voor. Het gesprek gaat over wat hier nu fout ging en waarom, over boodschappen die het meisje uitzendt en de jongen uitzendt en over normen. Groepsdruk pikken ze niet meteen op, maar zien ze wel als uitgelegd wordt. Ze zien het filmpje nogmaals maar dan vanuit het vrouwenperspectief. Voor velen is de herhaling van het filmpje teveel van hetzelfde; 'dit hebben we al gezien'. Het finetunen van gedachten van de ander en ingrijpmoment bepalen, is teveel gevraagd. Ik leg uit dat je kunt zorgen dat het goed afloopt als je op tijd ingrijpt. Dat gaan we bij een volgend filmpje doen.

Je lult, gast. Ze begrijpen de reactie van het meisje goed, het was in vertrouwen, dat ze de foto had gegeven. De Nederlandse jongen vindt het stom, dat jongens zich daarop aftrekken, zegt hij. De docent vraagt een andere jongen (Surinaamse jongen) of hij de foto zou geven. Nee, hij zou het niet doen, zegt hij. De meiden vinden dit allemaal minder boeiend en zeggen al snel 'ander filmpje!'.

Ik haat je. We kijken vanuit de jongen, weer op verzoek van de meiden. Ze kijken geboeid, maar grijpen niet in. Het is niet zo erg, is het oordeel achteraf. Een Surinaams meisje vindt het wel erg en zou het zelf niet doen. De drie moslima's houden zich stil, geven er geen reactie op. Dan zegt een meisje zonder hoofddoek 'maar wij laten toch ook foto's van jongens aan elkaar zien'. 'Dat is

toch anders', zegt een ander meteen, 'die zijn toch niet bloot..' 'Wel tot hun navel', stelt het meisje, 'ja, maar zolang ze een broek aanhebben..' reageert een ander.

Opgesloten. Op het eind vraag ik of het nu goed of fout is afgelopen. Ze halen hun schouders op. 'Ze wil toch niet', zegt de een. 'Dat had ze toch al gezegd.' 'Jongens willen altijd meer', constateert een Surinaams meisje. Een Nederlandse jongen reageert erop met 'en meisjes willen niks'. 'Ging het daarover?', vraagt de docent. 'Het ging erover dat je nee moet zeggen', zegt het Surinaamse meisje. 'Precies', zegt de docent, 'dat je duidelijk moet zijn, want iemand kan niet raden wat jij wilt en wat niet.' 'Ik geloof niet in de liefde', zegt de moslima zonder hoofddoek. 'Ik ook niet meer', zegt het Nederlandse meisje wat triest. De Surinaamse jongen vraagt haar 'ben je zo pijn gedaan dan?'. Het meisje knikt en kijkt weg. Het Surinaamse meisje zegt 'ik geloof wel in de liefde'.

De volgende les komt de docent terug op Can You Fix It. Hij vraagt of ze nog weten wat er in de filmpjes gebeurde. Een jongen vertelt over het filmpje waarin een meisje een blote foto naar een jongen stuurt die het op Hyves zet, een meisje vertelt over de jongen die onder druk van zijn vrienden een naaktfoto van zijn vriendin laat zien. Er ontstaat een hele discussie in de klas over foto's sturen aan je vriendje. Een van de Marokkaanse meisjes zegt "je gaat toch geen foto's sturen" en zegt dat er een jongen is die haar ook steeds vraagt of ze foto's wil sturen maar dat ze dat niet doet. Maar een ander Marokkaans meisje zegt dat als je iets met elkaar hebt het normaal is om foto's te sturen. Daarop wordt weer gezegd dat je nooit naaktfoto's van jezelf moet sturen.

Knelpunten

Het valt op dat ze al snel gaan oordelen wie er nu fout zat en minder bezig zijn met wat er omheen meespeelde (groepsdruk, verwachtingen, gedachten die iemand had). Ook grijpen ze niet snel in. Het herhalen van een filmpje (maar dan met perspectief man i.p.v. vrouw of andersom) is al snel te veel van hetzelfde, daar zijn ze te ongeduldig voor, ook omdat de andere gedachten die je dan hoort blijkbaar niet zo boeiend zijn. Wat er gebeurt, telt meer dan wat de personages denken. Ook is wat leerlingen achteraf bijblijft niet altijd helemaal de bedoelde boodschap, het is meer de constatering 'zie je wel, zo zijn jongens / meiden' en niet het handelingsperspectief: je kunt de situatie veranderen als je wilt.

Conclusie

Begeleiding bij Can You Fix It heeft een grote meerwaarde, om de jongeren een stap verder te helpen in interpretatie van de films en daarmee te zorgen dat het eigenlijke doel, leren dat en hoe je kunt ingrijpen, gehaald wordt. Ook voor de vertaling naar hun eigen leven, wat zou jij doen in zo'n situatie, is een docent of andere begeleider een belangrijke factor.

Evaluatie van de aansluiting van de kraskaarten

Een ander onderdeel van de campagnematerialen zijn de kraskaarten. Op deze kaarten staan drie stellingen waarachter je een vakje kunt wegkrassen: eens, oneens of weet niet. De stellingen gaan over hoe ver je zou gaan, in seksuele toenadering. Ze worden gebruikt door GGD'en en scholen om het onderwerp te introduceren. Bij het invullen van de kraskaarten blijkt er veel verschil te zijn tussen de twee klassen. In de ene klas reageerden de moslima's bij deze opdracht verontwaardigd. Een meisje riep "gatver, een hand in je broek!", een ander "wat moet ik doen als ik helemaal niks wil?". En toen één van de meisjes aan haar buurvrouw vroeg "zou jij het met condoom doen?" riep deze verontwaardigd "ik ga helemaal niks doen!". Maar in de andere klas loopt deze opdracht goed.

Conclusie

Een kraskaart is een handig instrument om voor jezelf iets te doen met de inhoud. Het is alleen wel lastig om de vragen zo te formuleren dat het voor deze heel diverse groep aansprekende / niet shockerende / herkenbare vragen zijn. En begeleiding is ook hier nodig om te zorgen dat ze niet alleen krassen en de kaart wegleggen, maar er daarna ook over gaan praten en vertalen naar eigen situaties.

4 Conclusie

Uit dit onderzoek blijkt dat de campagne interventies herkenbaar materiaal bieden en in toon en thema goed aansluiten bij de doelgroep, maar dat de landing van de boodschap extra aandacht vraagt. De doelgroep moeilijk lerende jongeren heeft een aantal kenmerken waardoor er op twee vlakken aanpassingen nodig zijn, in de strategie om hun seksuele weerbaarheid te vergroten.

Andere doelen

Het doel is voor deze groep jongeren hetzelfde als voor andere jongeren. Het gaat erom dat jongeren competenties ontwikkelen om seksueel weerbaar te zijn, dat wil zeggen dat ze hun wensen en grenzen aan kunnen en durven geven. Het startniveau van de benodigde competenties is bij deze groep lager dan bij normaal lerende jongeren. Leerlingen hadden veel vragen over seksualiteit. Een deel van de groep leek nog weinig seksuele voorlichting gehad te hebben.

Er moeten eerst een aantal tussenstappen gezet worden voordat de campagnedoelen aan de orde zijn. Het gaat daarbij om:

1. Leren wat seksualiteit allemaal behelst (kennis).
2. Bewust worden van eigen wensen en grenzen (attitude).
3. Leren inzien wat ander bedoelt (gedrag / communicatie) (kennis).
4. Andere handelingsmogelijkheden aanleren om grenzen te stellen (niet meteen erop slaan, maar praten als communicatie en leren wat je dan kunt zeggen en hoe) (sociale vaardigheden).

Vervolgens gelden de campagne doelen die voor de normaal lerende groep opgesteld zijn, ook voor deze groep:

5. Onderling norm stellen en ervaren dat het normaal is om wensen en grenzen aan te geven (sociale norm).
6. Vaardigheden leren om te kunnen communiceren over wensen en grenzen (vaardigheden).
7. Zelfvertrouwen krijgen dat je dat gedrag ook daadwerkelijk kunt uitvoeren (zelf-effectiviteit).

Dit betekent voor de campagne dat er voor deze doelgroep aanvullende interventies gebruikt moeten worden, gericht op bewustwording en kennis.

Meer begeleiding

Bij alle interventies bleek begeleiding noodzakelijk. Uit zichzelf bleken leerlingen vooral dingen op te pikken die niet tot de echte boodschap hoorden zoals “ik haat meiden die stoer doen”, “ik vind zoenen met een meisje vies”, “jongens willen altijd meer”. Moeilijk lerende jongeren blijken de campagne boodschappen minder snel te doorgronden. Ook de vertaling naar hun eigen leven vraagt om actieve begeleiding.

Dit betekent voor de preventiestrategie dat er voor deze doelgroep niet kan worden volstaan met interventies uit de huidige campagne ‘Maak seks lekker duidelijk’. Een campagne via sociale media, waarin jongeren geheel zelfstandig participeren, is minder geschikt dan een lessencyclus begeleid door een vertrouwde docent of een andere begeleider. Er zijn aanvullende interventies nodig, gericht op bewustwording en kennis en er moet begeleiding bij geboden worden. Docenten noemen dat de campagne interventies een goede aanvulling vormen op het bestaande materiaal voor seksuele voorlichting, wat sterk op de biologische kant gericht is (zoals de lesmethode Promotie voor het praktijkonderwijs). Wellicht is het ook mogelijk de campagne interventies te integreren in al bestaande lespakketten, zoals Lang Leve de Liefde voor het praktijkonderwijs of Je lijf, je lief.

Literatuur

- Belie, E. De, & Hove, G. Van (2003). Kwetsbaarheid en veerkracht van mensen met een verstandelijke beperking: Reflecties met betrekking tot preventie van en hulpverlening bij seksueel misbruik. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, Kinderpsychiatrie en Klinische Kinderpsychologie*, 28, 2-17.
- Berg, J.W. van den & Brand, E. (2008). De prevalentie van zwakbegaafden en licht verstandelijk gehandicapten binnen de groep plegers van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de TBS. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 32, 67-72.
- Berlo, W. van, Haas, S. de, Oosten, N. van, Dijk, L. van, Brants, L., Tonnon, S., & Storms, O. (2011). *Beperkt weerbaar: Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen met lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking*. Utrecht: Rutgers WPF/MOVISIE.
- Brants, L, Storms, O., Janssens, K., Vincent, T., Schilthuis, W. (2010), *Handleiding Je lijf, je lief. Lesprogramma voor het praktijkonderwijs over grenzen in relaties en seks*. Utrecht: Movisie / GGD Amsterdam
- Cense, M., Dijk, L. van (2011). *Homojongeren over seks en grenzen*. Utrecht: Rutgers WPF/ Soa Aids Nederland.
- Cense, M., Dijk, L. van (2010). *Niet zomaar seks. Jongeren over seks en grenzen*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep / Soa Aids Nederland.
- Coren, C. (2003). Teenagers with mental disability lack reproductive education and knowledge; Still, many have had sex. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 35(4), 187-195.
- Denderen, M. van (2001). Moeilijk lerende kinderen, een risicogroep voor seksueel misbruik. *FOSS-TAAL*, jaargang 9, 8-9.
- Emerson, E., Hatton, C., Thompson, T. & Parmenter, T. (2004), *International Handbook of Research and Evaluation in Intellectual Disability*. Chichester: Wiley.
- Graaf, H. de, Dijk, L. van & Wijsen, C. (2010), *Leefstijlcampagne seksuele weerbaarheid*. Voorbereidend literatuuronderzoek. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Graaf, H. de, & Vanwesenbeeck, I. (2006). "Seks is een game": Gewenste en ongewenste seksuele ervaringen van jongeren op internet. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Graaf, H. de, Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25ste. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Eburon.
- Kindt, K.C.M. (2006). *Seksuele attitude, ervaring, behoeften en kennis bij jongeren met een lichte verstandelijke beperking*. Afstudeerscriptie Kinder- en Jeugdpsychologie, Universiteit van Tilburg.
- Kuyper, L., Wit, J. de, Adam, P., Woertman, L., & Berlo, W. van (2010). *Laat je nu horen! Een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Lammers, M., Kok, E., & Oude Avenhuis, A. (2005). *Preventie van seksueel misbruik bij vrouwen en mannen met een handicap. Noodzaak, doel en effectiviteit van preventieactiviteiten, overzicht programma's en materialen*. Utrecht: TransAct.

Meert, E. (2008). De relationele en seksuele beleving van jongeren met een lichte verstandelijke beperking. Eindverhandeling tot het behalen van licentiaat in de Klinische Psychologie, Vrije Universiteit Brussel.

Schakenraad, W. & Janssens, k. (2008). *Seksualiteit en grenzen. Wat maakt jongeren met een licht verstandelijke beperking kwetsbaar, wat maakt hen weerbaar?* Utrecht: MOVISIE.

Spanjaard, H. (1993). Als een meisje nee zegt. Programma's ter voorkoming van seksueel geweld voor moeilijklerende jongens en meisjes. Amsterdam: RIAGG Amsterdam Zuid/Nieuw-west.

Storms, O., Oosten, N. van & Berlo, W. van (2010). Seksueel geweld bij mensen met een beperking. Literatuuronderzoek. Utrecht: MOVISIE/Rutgers Nisso Groep.

Bijlage: Lessen seksuele weerbaarheid

Introductie

Deze lessen gaan over seks (met iemand anders) en over wat je wel en niet wilt: tongzoenen bijvoorbeeld of vrijen met elkaar. Het gaat niet alleen over wat je met iemand anders doet, maar ook wat je met iemand anders wel of niet zou willen doen. Het kan dus ook alleen in je hoofd zitten. Je hoeft het niet meegemaakt te hebben, daarom kan iedereen er over meepraten.

Elke les start met de afspraken om veiligheid te bevorderen:

1. Jij bepaalt wat je hier wel en niet wilt zeggen.
2. Geen antwoord is gek, het is jouw antwoord.
3. Ik vertel geen verhalen rond over anderen. Wat we hier met elkaar bespreken is privé.
4. Ik luister goed en laat de ander uitpraten.
5. Lachen is goed, uitlachen niet.

Hang vervolgens de afspraken over veiligheid op (flip-over met de vijf afspraken)

Les 1: waar ligt jouw grens? ¹

Het doel van deze les is leerlingen te laten nadenken over hun eigen grenzen met betrekking tot seksualiteit en relaties. Elke leerling formuleert zijn/haar eigen handleiding.

Opbouw

- 1 Introductie van de les, incl. regels (5 min)
- 2 Grenzen voelen (20 min)
- 3 Jouw handleiding (15 min)
- 4 Afsluiting (5 min)

Nodig: Flip-over. 3 A4 met ja - nee - weet niet erop. Voor iedereen kraskaarten. Voldoende A4 + stiften.

1 Introductie

Deze les gaat over het hebben van grenzen, het verschil tussen wat je wel en niet leuk vindt. Het is normaal om over grenzen te twijfelen. Het is goed om grenzen te hebben en ze aan te geven. Dit is iets dat iedereen kan leren.

2 Grenzen voelen

Doel

Leerlingen kunnen het verschil tussen een 'ja-gevoel', een 'nee-gevoel' en een 'weet niet-gevoel' herkennen en benoemen.

Aanwijzingen voor de docent

- Leg goed uit wat de bedoeling is: het gaat om het eerste gevoel dat ze bij een situatie krijgen: of ze het leuk vinden ('ja-gevoel') of niet ('nee-gevoel'). Soms is het onduidelijk ('weet niet-gevoel'). Benadruk dat het niet gaat om wat ze in echte leven doen, maar om hun mening; kan dit of kan dit niet?
- Geef aan dat het normaal is om grenzen te hebben en dat het normaal is om twijfelgevoelens (het niet weten) te hebben.

¹ Voor het ontwerp van deze lessen is gebruik gemaakt van de handleiding 'Je lijf, je lief' van MOVISIE (2010)

- De kans is groot dat leerlingen op het laatste moment van gedachten veranderen en/op een andere plek in de klas gaan staan waarmee ze aangeven dat ze van mening veranderd zijn. Wees er bedacht op dat de leerlingen het eng kunnen vinden om een andere mening te hebben dan hun klasgenoten en dat dit ervoor kan zorgen dat ze alsnog van mening veranderen.
- Als de sfeer veilig genoeg is, is het interessant om door te vragen waarom de een bij ja staat en de ander bij nee. Waarom iemand het wel of niet vindt kunnen.

Introductie aan klas

Iedereen heeft grenzen. Er zijn dingen die iemand niet leuk vindt, of érg vervelend. Soms is het niet altijd duidelijk waar de grens tussen 'leuk' en 'niet meer leuk' ligt. En soms is iets eerst leuk maar wordt het dan vervelend. Je hebt grenzen op verschillende gebieden. Bijvoorbeeld: hoe hard je kunt lopen en hoe lang? Maar ook: wanneer is het nog leuk wat een vriend(in) doet, en wanneer is het niet meer leuk? Waar je de grens legt, kan voor iedereen verschillend zijn. Je hebt ook grenzen in de manier waarop je met elkaar omgaat. Bijvoorbeeld waar je met iemand wel of niet over praat en hoe dichtbij iemand mag komen. Wanneer iemand je mag aanraken, of jij iemand anders mag aanraken, tongzoenen of vrijen.

Werkvorm 1: docent geeft drie plekken in het lokaal aan, waar de leerlingen kunnen gaan staan: een 'ja-plek', een 'nee-plek' en een 'weet niet-plek'. U geeft dat aan door A4-blaadjes waarop 'ja', 'nee' en 'weet niet' staan geschreven op de drie plekken neer te leggen. Alle leerlingen moeten voor de oefening aan één kant van de ruimte gaan staan. Docent geeft de volgende situaties:

- daten met iemand die je via internet kent.
- tongzoenen met je verkering.
- tongzoenen met een leuk iemand die je voor het eerst ontmoet.
- een blote foto van een ander op internet zetten
- schuren op de dansvloer.
- seks zonder dat je verliefd bent.
- een heel duur cadeau krijgen van iemand die je nog maar pas kent.
- seks met je vaste verkering die al een jaar duurt
- seks zonder dat je zin hebt, omdat je vriend of vriendin zo graag wil
- tongzoenen met iemand omdat hij/zij jou een drankje heeft gegeven
- meisjes die jongens uitdagen en dan toch niks willen
- jongens die een beetje aandringen om seks te krijgen

En praat daarna door over verschillen die er zijn. Valt het bijvoorbeeld op dat jongens en meisjes over sommige dingen anders denken? Wordt er anders gedacht over gedrag van jongens en meisjes?

3 Jouw eigen handleiding

Werkvorm 2: Maak tweetallen. Laat leerlingen zelf kiezen met wie ze deze oefening willen doen. De opdracht aan de leerlingen is om hun eigen handleiding te maken. Deel kraskaarten uit en laat de tweetallen deze 'maken'. Laat ze vervolgens samen een top drie maken van belangrijke normen die ze zelf hebben over waar een grens ligt. Stel ze de vraag 'wat vinden jullie nu echt belangrijk?', waar liggen jullie grenzen? Laat elk groepje deze opschrijven en hang ze op, zonder namen erbij.

4 Afsluiting

Benadruk dat iedereen eigen grenzen heeft en dat het belangrijk is je bewust te zijn van wat jij zelf wilt.

Les 2: Hoe laat je merken wat je (niet) wilt?

Het doel van deze les is leerlingen te laten oefenen met vaardigheden om wensen en grenzen aan te geven.

Opbouw

- 1 Introductie van de les, incl. regels (5 min).
- 2 Can you fix it (35 min).
- 3 Afsluiting (5 min).

Nodig: flip-over, computers met internetverbinding, indien mogelijk voor iedereen.

Start weer met vijf regels. Vraag de leerlingen of ze nog weten wat ze de vorige les met elkaar hebben afgesproken over veiligheid en wat deze afspraken waren. Laat dan flap opnieuw zien.

Vraag de leerlingen waar de vorige les over ging. Gebruik hierbij de flip-over van de vorige les ter herinnering.

Aanwijzingen voor de docent

- Als jongens en meiden verschillende dingen ‘zien’ is het goed om daar verder op in te gaan.
- Wees bedacht op reacties van de leerlingen tijdens het kijken naar het fragment. Neem deze mee in de nabespreking. Als leerlingen moeten lachen kan dit verschillende betekenissen hebben (verlegenheid, het fragment stom vinden, manieren weten waarop ze het zelf anders zouden aanpakken etcetera)

1 Introductie

Vorige les ging over waar jouw grenzen liggen. Deze les gaat over het stellen van grenzen. Hoe doe je dat eigenlijk? En wanneer? We gaan met een game werken.

2 Can you fix it.

Doel: leerlingen oefenen in situaties waar ze zelf in terecht kunnen komen met het herkennen en stellen van grenzen en krijgen zelfvertrouwen dat ze in het echte leven ook grenzen kunnen stellen.

Werkvorm 3: Spelen van online game Can you fix it (www.canyoufixit.nl). Laat de leerlingen, indien mogelijk allemaal op een eigen computer, de game spelen. Als er maar een paar computers zijn, kunnen ze in groepjes spelen. Als er geen computer is, maar wel een smartboard, kan het klassikaal. Laat ze eerst allemaal hetzelfde filmpje spelen, eerst vanuit het meisjesperspectief, dan vanuit de jongen (voorstel: dirty dancing). Bespreek daarna klassikaal:

- wat gebeurde er in het filmpje?
- hoe kwam dat?
- wat had het meisje kunnen doen?
- wat had de jongen kunnen doen?
- hoe kon je nu merken dat het meisje een grens voelde?
- hoe gaf ze die grens daarna aan?
- was dit een situatie die jullie ook tegenkomen?

Geef ze daarna de keuze met welk filmpje ze verder aan de slag gaan. En laat ze oefenen met op tijd ingrijpen, om het spannend te maken kun je een wedstrijd houden wie de meeste punten scoort. Stimuleer dat ze niet alleen vanuit hun eigen sekse kijken, maar ook vanuit de andere sekse.

Bespreek welke filmpjes gekozen zijn en waarom die. Bespreek wat herkenbaar is en wat niet. Bespreek wat ze ervan leren (open vraag om te onderzoeken wat ze meepikken eruit). Vraag hen ook of ze dit in het echte leven ook zouden doen.

Kijk of ze de boodschap eruit halen. Verduidelijk deze anders: stel je grens en stel hem duidelijk en op tijd. Wees alert op signalen dat de ander het niet leuk vindt en vraag ook wat de ander wil.

3 Afsluiting

Vertel dat je de films die je nog niet hebt kunnen spelen ook thuis op internet kan doen, zodat je nog meer kunt bekijken. Benadruk dat het belangrijk is om duidelijk te zijn over je wensen en grenzen en respect te hebben voor de ander.

Les 3 En nu jullie!

Het doel van deze les is leerlingen zelf te nadenken welke risicovolle situaties ze tegen kunnen komen en wat daarbij kan helpen / hoe ze het aan zouden pakken.

Opbouw

- 1 Introductie van de les, incl. regels (5 min).
- 2 Risicovolle situaties (20 min).
- 3 Evaluatie en afsluiting (20 min).

Nodig: flip-over, vellen A3 papier.

1 Introductie

Situaties van vorige les, van de filmpjes, waren misschien heel anders dan wat jij tegenkomt. Hoe kun je nu in je eigen leven grenzen stellen? Daar gaat het vandaag over.

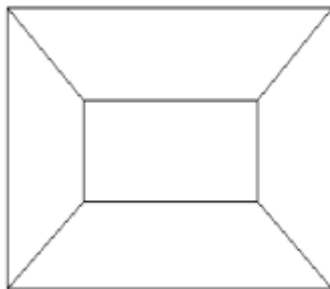
2 Risicovolle situaties

Doel: leerlingen betrekken stellen van grenzen op hun eigen leven en bedenken samen hoe ze het aan kunnen pakken; empowerment.

Werkvorm 4: Placemat

Het doel van deze opdracht is komen tot ideeën hoe je met lastige situaties om kunt gaan.

- Maak groepjes van vier leerlingen.
- Geef ieder groepje een A3 blad, waarbij ze in het midden een rechthoek tekenen. Trek een lijn vanuit elke hoek van de rechthoek naar de respectievelijke hoek van het A3 blad (zie onderstaande tekening:

- Vraag het groepje om een situatie te bedenken die ze weleens horen of tegenkomen. U kunt een paar voorbeelden geven of verwijzen naar de situaties in Can You Fix It.

Leg de opdracht als volgt uit aan de leerlingen:

- Voor jullie ligt het placemat. Jullie bepalen eerst over welke situatie jullie het gaan hebben. Daarna bedenkt iedereen zelf wat je van de situatie vindt. Daarna bedenk je wat de persoon het beste zou kunnen doen. Iedereen van het groepje mag dit in één van de buitenste vakjes schrijven.

- De leerlingen praten vervolgens met elkaar aan de hand van de stelling en komen in groepsverband tot een gezamenlijk idee. Dat schrijf je in het midden.

3 Evaluatie en afsluiting

Doel

- Nagaan wat de leerlingen hebben geleerd over wensen en grenzen naar aanleiding van de lessenserie.
- Leerlingen met goed gevoel, meer zelfvertrouwen op dit vlak, uit les laten komen.

Werkvorm 5: Schijf van vijf

- Hang de flappen met de conclusies van elke les aan het bord.
- Deel de klas op in groepjes van drie of vier leerlingen.
- Geef elk groepje een grote cirkel van papier, verdeeld in vijf taartpunten.
- Geef elk groepje de volgende opdracht:
Maak eerst voor jezelf een lijstje (op apart papier) met de vijf belangrijkste dingen die je geleerd hebt tijdens de lessen. Kies dan samen, in het groepje uit, welke vijf punten jullie als groep het belangrijkste vonden. Schrijf deze punten in de taartpunten van de
- cirkel. In iedere taartpunt 1 punt.
- Bespreek klassikaal welke punten in ieder groepje zijn opgeschreven en waarom. Inventariseer welke punten als belangrijkste naar voren kwamen.

afsluiting

Sluit af dat je hun openheid erg hebt gewaardeerd. En dat je hebt gezien dat ze goed zijn in het stellen van grenzen en wat een goede ideeën ze hebben over hoe je om kunt gaan met lastige situaties. Dat het heeft geholpen om dit met een groepje te doen en dat dit ook in het echte leven zo is; dat je raad kunt vragen en steun, als je in een lastige situatie zit. Bij elkaar, en ook bij de docent, bij ouders, bij de maatschappelijk werker en bij MEE.